

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

ในการศึกษา เรื่อง การมีส่วนร่วมของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในงานส่งเสริมการเกษตรในจังหวัดเชียงใหม่ สามารถสรุปผลของการศึกษาในการวิเคราะห์ แบ่งออกเป็น 4 ส่วน ดังต่อไปนี้

1. สรุปผลจากการวิจัย
2. อภิปรายผลจากการวิจัย
3. ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย
4. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. สรุปผลจากการวิจัย จากการศึกษาที่มีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้คือ

1. เพื่อทราบถึงลักษณะส่วนบุคคล เศรษฐกิจ สังคม และจิตวิทยาบางประการของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในจังหวัดเชียงใหม่

2. เพื่อจัดลำดับของการมีส่วนร่วมของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในแต่ละกิจกรรมของงานส่งเสริมการเกษตร

3. เพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์ของตัวแปรทางด้านลักษณะส่วนบุคคล เศรษฐกิจ สังคมและจิตวิทยาของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรกับการมีส่วนร่วมในงานส่งเสริมการเกษตร

4. เพื่อระบุถึงปัญหาและอุปสรรคในการทำงานส่งเสริมการเกษตรของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร

การรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ได้รวบรวมจากผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรโดยใช้วิธีส่งแบบสอบถามทางไปรษณีย์จำนวน 414 ราย และแบบสอบถามที่สมบูรณ์ที่นำมาคำนวณทางสถิติในครั้งนี้มีร้อยละ 45.89 ของแบบสอบถามทั้งหมด การสุ่มตัวอย่างได้ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างอย่างง่าย (Simple Random Sampling) มาเพียง 10 อำเภอ จากกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด 19 อำเภอ และ 3 กิ่งอำเภอ แบบสอบถามทางไปรษณีย์ได้ร่างขึ้นและเสนอผู้เชี่ยวชาญและผู้ปฏิบัติงานทางด้านส่งเสริมการเกษตรของจังหวัดเชียงใหม่ เพื่อตรวจสอบความเที่ยงตรงของเนื้อหา (Content Validity) จากนั้นได้ส่งแบบสอบถามไปยังผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในอำเภอสันป่าตอง เพื่อทดสอบความเชื่อมั่น ผลการทดสอบค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถามแต่ละตัวแปร ได้ดังนี้คือ

1. ความต้องการหรือความมุ่งหวังในชีวิต .84
2. ความเชื่อถือในตัวเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร .85
3. การรับรู้ในวัตถุประสงค์และการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร .78
4. การมีส่วนร่วมในงานส่งเสริมการเกษตร .86

ข้อมูลที่รวบรวมได้ถูกถอดรหัสสู่เครื่องคอมพิวเตอร์และวิเคราะห์โปรแกรมทางสถิติสำเร็จรูป เพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ (Statistical Package for the Social Science, SPSS)

ผลการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลสามารถสรุปรายละเอียดได้ดังนี้คือ

1. ลักษณะส่วนบุคคล พบว่าผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดมีอายุเฉลี่ย 43 ปี จบการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 มากที่สุด แต่งงานแล้วยังอยู่กับสามีโดยมีสามีเป็นหัวหน้าครอบครัว ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางด้านการเกษตรควบคู่กับการทำงานบ้าน
2. ลักษณะทางเศรษฐกิจ พบว่าผู้ให้ข้อมูลส่วนมากมีรายได้ในระดับปานกลางระหว่าง 10,000-20,000 บาท/ปี ส่วนมาก(ร้อยละ 71.6) มีพื้นที่ทำกินเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองหรือสามีทั้งหมดและเป็นเกษตรกรขนาดเล็ก (Small farmers) คือมีจำนวนพื้นที่ทำกินโดยเฉลี่ยในการประกอบอาชีพเพียง 2.3 ไร่/ครอบครัว
3. ลักษณะทางสังคม พบว่า ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่มักจะเป็นครอบครัวเดี่ยว (Nuclear family) ซึ่งมีบุคคลที่อยู่อาศัยในครอบครัวเดียวกันโดยเฉลี่ย 4 คน ส่วนมาก (ร้อยละ 91.1)

รายงานว่าจะดำรงตำแหน่งในคณะกรรมการกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร โดยเฉพาะตำแหน่งประธานกลุ่มมีถึงร้อยละ 73.1 นอกจากนี้ยังรายงานว่า ส่วนมาก (ร้อยละ 85.8) ยังเป็นสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ทางการเกษตรในหมู่บ้านของตนเอง

4. ประสบการณ์ในการฝึกอบรม ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ (ร้อยละ 92.6) เคยมีประสบการณ์ในการฝึกอบรม โดยเฉพาะทางด้านที่มีประโยชน์ต่อสังคมและมากกว่าครึ่งหนึ่ง (ร้อยละ 55.7) รายงานว่าได้รับการฝึกอบรมเกี่ยวกับทางด้านการพัฒนาชนบทโดยเฉลี่ย 2 ครั้งต่อปี

5. ระยะเวลาในการทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรเป็นระยะเวลา 2 ปีเกือบทั้งหมด (ร้อยละ 38.4)

6. การติดต่อกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในรอบ 1 ปีที่ผ่านมา โดยมีความถี่ในการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรโดยเฉลี่ยจำนวน 1 ครั้งต่อเดือน

7. ความต้องการหรือความมุ่งหวังในชีวิต พบว่า ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรระบุว่ามีความต้องการหรือความมุ่งหวังในชีวิตมากที่สุดในด้านต่าง ๆ เรียงลำดับค่าคะแนนเฉลี่ยจากมากไปน้อยดังนี้คือ

- 1) มีความสามัคคีและสงบสุขในหมู่บ้าน
- 2) เป็นบุคคลที่นับหน้าถือตาในชุมชน
- 3) ได้รับการบริการทางด้านอนามัยและสาธารณสุขเพียงพอ

ส่วนที่เหลืออีก 7 ข้อความนั้นพบว่า มีค่าคะแนนเฉลี่ยความต้องการหรือความมุ่งหวังในชีวิตอยู่ในระดับปานกลาง ดังนี้คือ

- 4) เป็นหมู่บ้านที่เจริญทัดเทียมกับหมู่บ้านอื่น
- 5) สามารถส่งลูกหลานได้เรียนสูงขึ้น
- 6) มีรายได้จากการประกอบอาชีพมากกว่าเดิม
- 7) เป็นเกษตรกรตัวอย่างแก่เพื่อนบ้าน
- 8) มีบ้านใหม่ที่สวยงามกว่าเดิม
- 9) มีงานอื่นทำนอกเหนือจากอาชีพปัจจุบัน
- 10) สามารถขยายพื้นที่ทำกินหรือมีที่ดินเพิ่มขึ้น

8. ความเชื่อถือในตัวเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในทัศนะของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เป็นความคิดเห็นของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรที่มีต่อตัวเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในด้านความซื่อสัตย์ ความชำนาญ และความกระตือรือร้นในการทำงาน โดยมีข้อความ 11 ข้อความที่มีค่าคะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับที่เห็นด้วย โดยเรียงลำดับจากมากไปน้อยดังนี้คือ

- 1) ความรู้สึกสบายใจและเป็นกันเอง เมื่อได้พูดคุยกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร
- 2) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรมีความรู้ซึ่งนับว่าเป็นแหล่งความรู้ที่เชื่อถือได้
- 3) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรมีความชำนาญในงานที่ปฏิบัติอยู่
- 4) เมื่อมีปัญหาในการทำไร่นามักจะปรึกษาเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร
- 5) ข้อเสนอแนะต่าง ๆ จากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรได้รับการนำไปปฏิบัติทุกครั้ง
- 6) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรมักกระตุ้นให้รับความรู้ใหม่ ๆ จากการฝึกอบรม
- 7) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรมีความซื่อสัตย์
- 8) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรวางตัวเสมือนญาติมิตรสหาย
- 9) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรเป็นผู้ตรงต่อเวลาในการนัดหมายตามจุดนัดพบ
- 10) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรจะเข้ามาเยี่ยมเยียนในหมู่บ้านเสมอ
- 11) สิ่งที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรรับปากว่าจะดำเนินการ มักได้รับการดำเนินการตรง

เวลาเสมอ

ส่วนอีก 1 ข้อความนั้นไม่มีความเห็นในเรื่อง ข่าวดร้าวความเคลื่อนไหวทางบ้านเมืองและความรู้ใหม่ ๆ ที่ได้รับจากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร

9. การรับรู้ของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในวัตถุประสงค์ และการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร พบว่า ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีการรับรู้และเข้าใจในวัตถุประสงค์และการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรในทางที่ดี โดยมีข้อความที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์และการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร จำนวน 14 ข้อความ จากจำนวนทั้งหมด 15 ข้อความ ที่มีค่าคะแนนเฉลี่ยในการรับรู้ในทางที่ดี ดังนี้คือ

- 1) การดำเนินงานของกรมส่งเสริมการเกษตรนั้นมีได้มุ่งแต่ตัวเกษตรกรเท่านั้น แต่ยังมีมุ่งไปถึงตัวพ่อบ้านและยุวเกษตรกรเพื่อส่งเสริมแก่อาชีพเกษตรกร
- 2) การรวมตัวเป็นกลุ่มสามารถช่วยให้เกษตรกรซื้อปัจจัยในการผลิตต่าง ๆ เช่น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงหรือเมล็ดพันธุ์ได้ในราคาถูกกว่าซื้อราคาปลีก
- 3) กิจกรรมต่าง ๆ ที่ดำเนินการโดยกรมส่งเสริมการเกษตรนั้นสอดคล้องกับ ปัญหาและความต้องการของเกษตรกรในชนบท
- 4) งานส่งเสริมการเกษตรเป็นงานที่ชักจูงให้เกษตรกรมีการรวมตัวเป็นกลุ่มเพื่อดำเนินการธุรกิจในท้องถิ่น
- 5) การดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรเป็นการมุ่งชี้แนะให้เกษตรกรช่วยเหลือตนเองเป็นหลัก โดยไม่รอให้คนอื่นช่วย
- 6) การดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรโดยประสานงานกับหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องกับโครงการต่าง ๆ ในด้านการเกษตรจะนำประโยชน์มาสู่การเกษตรของชาติโดยส่วนรวม
- 7) การดำเนินงานโดยระบบที่มีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมมาเยี่ยมเยียนตามจุดนั้นช่วยให้เกษตรกรรับความรู้และวิธีการผลิตใหม่ ๆ เพิ่มมากขึ้น
- 8) การจัดนิทรรศการและงานวันสาธิตซึ่งจัดโดยเจ้าหน้าที่ส่งเสริมช่วยให้เกษตรกรบังเกิดความรู้ที่ทันตอนเพราะได้เห็นจากของจริง
- 9) งานส่งเสริมการเกษตรของกรมส่งเสริมการเกษตรได้พยายามให้เกษตรกรมีการดำเนินอาชีพที่มั่นคง
- 10) การดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรมีความพยายามให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ โดยความสมัครใจ
- 11) การจัดทำแปลงส่งเสริมในที่ดินของเกษตรกรตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมนั้น เป็นสิ่งจูงใจให้เกษตรกรนำวิธีการผลิตใหม่ ๆ ไปปฏิบัติในไร่นา
- 12) ผลของการดำเนินงานของกรมส่งเสริมการเกษตรนั้นเกษตรกรสามารถนำวัสดุเหลือใช้มาทำให้เกิดประโยชน์ได้ด้วย

13) งานส่งเสริมการเกษตรเป็นงานที่ช่วยให้เกษตรกรสามารถปลูกพืชได้สูงสุด
จากพื้นที่ที่มีอยู่

14) พันธุ์พืชต่าง ๆ ที่กรมส่งเสริมการเกษตรนำมาเผยแพร่ นั้นมีผลทำให้เกษตรกร
สามารถทำการปลูกพืชได้ผลผลิตมากขึ้น

ส่วนที่เหลืออีก 1 ข้อความ พบว่ามีค่าคะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับที่ตัดสินใจไม่ได้
หรือไม่มีความแน่ใจคือ งานส่งเสริมการเกษตรเป็นงานที่สนับสนุนให้เกษตรกรมีการปลูกพืชเพื่อส่ง
ออกต่างประเทศ

10. การมีส่วนร่วมของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในงานส่งเสริมการเกษตร ผลการ
ศึกษาพบว่า ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีส่วนร่วมในกิจกรรมงานส่งเสริมการเกษตรในระดับสูง
จำนวน 4 ข้อความ ซึ่งเรียงลำดับค่าคะแนนเฉลี่ยจากมากไปน้อยดังนี้คือ

- 1) การเป็นตัวแทนของเพื่อนบ้านไปร่วมตัดสินใจเกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมพัฒนา
หมู่บ้าน
- 2) การนำข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการเกษตรไปสู่เพื่อนบ้าน
- 3) การเข้าประชุมตามที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรนัดหมาย
- 4) การให้ความช่วยเหลือเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรหรือเกษตรกรอำเภอในการ
จัดเก็บข้อมูลต่าง ๆ

ส่วนที่เหลืออีก 8 ข้อความนั้นพบว่า มีค่าคะแนนเฉลี่ยการมีส่วนร่วมของผู้นำกลุ่ม
แม่บ้านเกษตรกรในงานส่งเสริมการเกษตรในระดับที่ค่อนข้างสูง ดังนี้คือ

- 5) การให้ความร่วมมือดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตามโครงการส่งเสริมที่เจ้าหน้าที่
ส่งเสริมการเกษตรขอร้อง
- 6) การให้คำปรึกษาและคำแนะนำแก่เพื่อนบ้านในการแก้ปัญหาเกี่ยวกับการเกษตร
- 7) การนำความรู้ใหม่ ๆ ที่ได้จากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรไปถ่ายทอดให้
เพื่อนบ้าน

- 8) การเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นและวางแผนในโครงการใหม่ ๆ ในหมู่บ้าน
- 9) การพบปะพูดคุยกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรตามจุดนัดพบ
- 10) การให้ความร่วมมือในการทำแปลงส่งเสริมและแปลงทดสอบพืช
- 11) การนำปัญหาของเพื่อนบ้าน ไปปรึกษากับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร หรือ

นักวิชาการ

- 12) การออกเยี่ยมเยียนเกษตรกรเพื่อนบ้านเมื่อมีเวลาว่าง

11. ความสัมพันธ์ระหว่างการมีส่วนร่วมและลักษณะส่วนบุคคล เศรษฐกิจ สังคมและจิตวิทยาของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์สหสัมพันธ์ พบว่า การมีส่วนร่วมของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในงานส่งเสริมการเกษตรมีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญกับตัวแปรอิสระดังนี้

- 1) การรับรู้ในวัตถุประสงค์และการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร
- 2) ความเชื่อถือในตัวเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร
- 3) ความต้องการหรือความมุ่งหวังในชีวิต

12. ปัญหาและอุปสรรคในการทำงานส่งเสริมการเกษตรของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ผลการศึกษาพบว่า ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรได้ระบุปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติงานที่ผ่านมาในระดับปานกลาง มี 6 ข้อความ ซึ่งเรียงลำดับค่าคะแนนเฉลี่ยจากมากไปน้อย ดังนี้คือ

- 1) ขาดการสนับสนุนในด้านวัสดุอุปกรณ์จากหน่วยงานของรัฐ
- 2) ขาดความรู้ ความเข้าใจ ในแนวคิดของการทำงานส่งเสริมการเกษตร
- 3) ขาดความเข้าใจ ความเคลื่อนไหวของการเปลี่ยนแปลงทางธุรกิจ
- 4) การปฏิบัติงานของกรมส่งเสริมการเกษตรมีขั้นตอนมากทำให้การทำงานต่าง ๆ

ไม่คล่องตัว

- 5) นโยบายการทำงานของกรมส่งเสริมการเกษตรไม่สอดคล้องกับสภาพปัญหา

และความต้องการของชาวบ้าน

- 6) ฐานะของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรไม่พร้อมที่จะบริการด้านสังคม

ส่วนอีก 4 ข้อความนั้นพบว่า มีค่าคะแนนเฉลี่ยในระดับที่น้อย มีดังนี้คือ

- 7) ความไม่ตรงต่อเวลาของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร
- 8) สมาชิกไม่ให้ความร่วมมือ
- 9) ได้รับผลตอบแทนการเป็นผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรไม่คุ้มค่า
- 10) ขาดความเชื่อถือจากเพื่อนบ้าน

2. อภิปรายผลจากการวิจัย

การศึกษาในครั้งนี้พบว่า ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีส่วนร่วมในกิจกรรมงานส่งเสริมการเกษตรในระดับที่สูง ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า กิจกรรมต่าง ๆ ที่ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรได้ให้ข้อมูลนี้ พบว่า กิจกรรมที่เข้ามามีส่วนร่วมนี้ ส่วนใหญ่จะเป็นกิจกรรมที่ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรถูกขอร้องเพื่อให้ความร่วมมือแก่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร เช่น การเป็นตัวแทนของเพื่อนบ้านไปร่วมตัดสินใจเกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้าน การนำข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการเกษตรไปสู่เพื่อนบ้านการเข้าประชุมตามที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรนัดหมาย การให้ความช่วยเหลือเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรหรือเกษตรอำเภอ ในการจัดเก็บข้อมูลต่าง ๆ และการให้ความร่วมมือดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ตามโครงการส่งเสริมที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรขอร้อง ส่วนกิจกรรมที่เป็นภาระหน้าที่ของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรที่ควรปฏิบัติด้วยความสมัครใจนั้น อันได้แก่ การให้คำปรึกษาและคำแนะนำแก่เพื่อนบ้านในการแก้ปัญหา เกี่ยวกับการเกษตรการนำความรู้ใหม่ๆ ที่ได้จากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรไปถ่ายทอดให้เพื่อนบ้าน การเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นและวางแผนในโครงการใหม่ๆ ในหมู่บ้าน การพบปะพูดคุยกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรตามจุดนัดพบ การให้ความร่วมมือในการทำแปลงส่งเสริมและแปลงทดสอบพืช การนำปัญหาของเพื่อนบ้านไปปรึกษากับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรหรือนักวิชาการ และการออกเยี่ยมเยียนเกษตรกรเพื่อนบ้าน

เมื่อมีเวลาว่าง กลับพบว่า แม้ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในระดับที่ค่อนข้างสูง แต่ก็ยังอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าการขอร้องให้ความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ซาดิซาย (2528 : 361-366) ที่กล่าวว่า แม้ระบบประชาธิปไตยจะเปิด

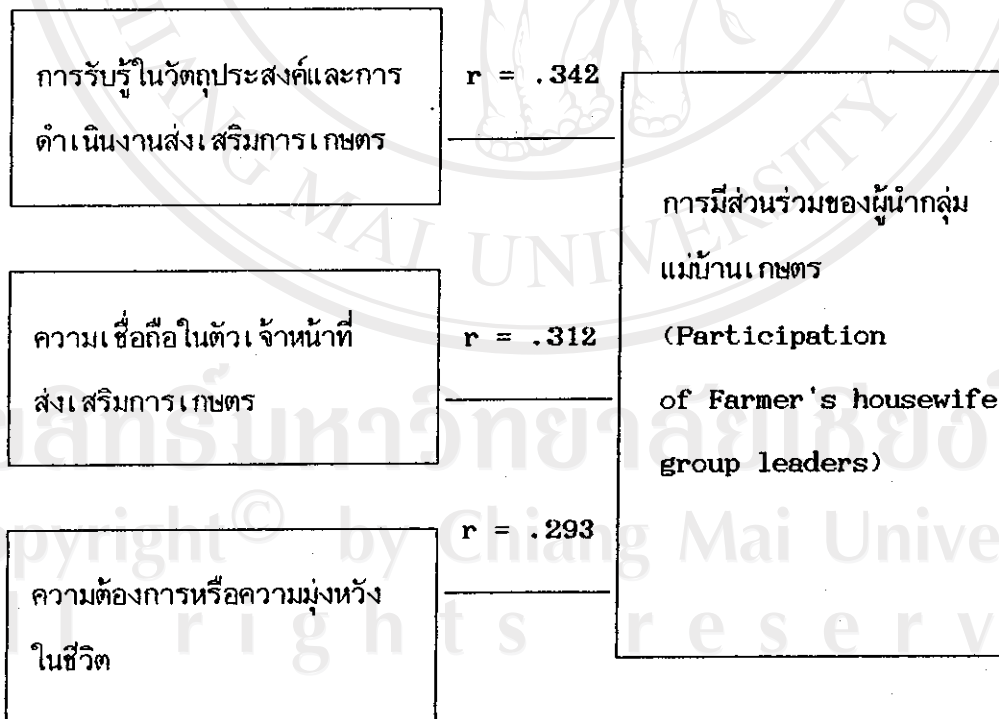

โอกาสให้ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการพัฒนาต่างๆ แต่ความเป็นจริงแล้วผู้นำในชุมชนที่มาจาก การเลือกตั้งตามระบอบประชาธิปไตย มักจะ ไม่มีความอิสระในการดำเนินงานของชุมชน ต้องคอยรับคำบัญชาจากข้าราชการตลอดเวลาหรือเป็นเครื่องมือของข้าราชการที่จะต้องดำเนินโครงการต่าง ๆ ที่ถูกกำหนดขึ้นจากการวางแผนของข้างบน โดยเจ้าหน้าที่ระดับท้องถิ่น (Top down planning) อีกทั้งเมื่อได้ศึกษาในการวิจัยครั้งนี้ พบว่ายังมีปัญหาและอุปสรรคที่ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรให้ข้อมูลว่า ตนเองยังขาดความรู้ ความเข้าใจในแนวคิดของการทำงานด้านการส่งเสริมการเกษตรของกรมส่งเสริมการเกษตร ตลอดจนการปฏิบัติงานของกรมส่งเสริมการเกษตรมีขั้นตอนมาก เช่น การขอความสนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์ในการปฏิบัติงานหรือการฝึกอบรม การขอความร่วมมือให้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร หรือผู้เชี่ยวชาญ เป็นวิทยากรในการฝึกอบรมหรือถ่ายทอดความรู้ด้านการเกษตร เป็นต้น จึงทำให้เกิดการบั่นทอนในความคิดสร้างสรรค์ของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรที่จะพัฒนางาน ในด้านการส่งเสริมการเกษตรให้แก่สมาชิกและเกษตรกรเพื่อนบ้าน

จากการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของตัวแปรทางด้านลักษณะส่วนบุคคล เศรษฐกิจ สังคม และจิตวิทยากับการมีส่วนร่วมในงานส่งเสริมการเกษตรของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรนั้นพบว่า ขึ้นอยู่กับสภาพทางจิตวิทยามากกว่าทางด้านลักษณะส่วนบุคคล เศรษฐกิจและสังคม ตัวแปรแต่ละด้านจะส่งผลมากหรือน้อยต่อการมีส่วนร่วมในงานส่งเสริมการเกษตรของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรไม่เท่ากัน สำหรับตัวแปรทางด้านจิตวิทยาที่ร่วมกันส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในงานส่งเสริมการเกษตร ได้แก่ ความเชื่อถือในตัวเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร การรับรู้ในวัตถุประสงค์และการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร และความต้องการหรือความมุ่งหวังในชีวิต ซึ่งน่าจะเป็นไปได้จริง เพราะ การที่ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีความเชื่อถือในตัวเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ในด้านความซื่อสัตย์ ความมีทักษะ การมีความกระตือรือร้นที่จะปฏิบัติงานและการถ่ายทอดความรู้แล้ว ทำให้การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะทำให้อำนาจกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีความรู้ในวัตถุประสงค์ และดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรของกรมส่งเสริมการเกษตรเป็นไปได้อย่างขึ้น โดยให้มีส่วนร่วมในการวางแผน กำหนดแนวทางในการแก้ปัญหาและความต้องการของสมาชิก ตลอดจนวางแนวทางในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ จนทำให้เกิดความรู้ในการเป็นเจ้าของ และจะส่งผลถึงตนว่าถ้า

หากเข้าร่วมในกิจกรรมแล้ว จะส่งผลให้ตนประสบความสำเร็จตามที่พึงประสงค์คือ ความต้องการหรือความมุ่งหวังชีวิตของตนได้

ซึ่งผลการศึกษาที่สอดคล้องกับผลการวิจัยของ Valena และคณะ (1983) อ้างโดย นำชัย (2529:76) ที่กล่าวว่า บุคคลที่เข้าร่วมประชุมในหมู่บ้านบ่อยมาก มักจะมีแนวโน้มในการเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้านมากขึ้นด้วย นอกจากนี้แล้วเมื่อประชากรได้รับผลตอบแทนมากขึ้น เช่น มีรายได้เพิ่มขึ้น มีที่ดินเป็นของตนเอง เป็นต้น ก็จะส่งผลให้มีกำลังใจเข้าร่วมในกิจกรรมพัฒนาของหมู่บ้านเพิ่มขึ้นด้วย นอกจากนี้แล้ว กิจกรรมพัฒนาอาชีพที่โครงการพัฒนาผู้นำท้องถิ่นนำไปแนะนำส่งเสริม อันจะส่งผลให้ได้มาซึ่งผลตอบแทนที่ได้รับจากการดำเนินงานตามโครงการ ก็จะเกิดความพึงพอใจในการดำเนินงานของโครงการ และเป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่กระตุ้นให้ประชากรเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น (แผนภูมิ 2)

แผนภูมิ 2 แสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรจากผลการศึกษา

3. ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ดังต่อไปนี้คือ

1. ข้อเสนอแนะด้านนโยบายของการมีส่วนร่วม
2. ข้อเสนอแนะทั่ว ๆ ไป สำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการทำงานด้านการ

ส่งเสริมการเกษตร

ส่วนที่ 1 ข้อเสนอแนะด้านนโยบายของการมีส่วนร่วม จากการวิจัยหาความสัมพันธ์ของปัจจัยในด้านลักษณะส่วนบุคคล เศรษฐกิจ สังคม และจิตวิทยา กับการมีส่วนร่วมในงานส่งเสริมการเกษตรของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร พบว่ามี 3 ลักษณะ (จากทั้งหมด 10 ลักษณะ) ที่สามารถนำพิจารณาเพื่อเสนอแนะได้ดังต่อไปนี้ คือ

1. การรับรู้ในวัตถุประสงค์และการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร การที่จะให้ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในการรับรู้ในวัตถุประสงค์ และการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรของกรมส่งเสริมการเกษตร อันได้แก่ การดำเนินงานของกรมส่งเสริมการเกษตรมิได้มุ่งเฉพาะบุคคลเท่านั้นแต่ยังมุ่งไปยังบุคคลในครอบครัวด้วย การรวมตัวเป็นกลุ่มเพื่อซื้อปัจจัยในการผลิตได้ในราคาถูก กิจกรรมต่าง ๆ ที่กรมส่งเสริมการเกษตรดำเนินการสอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกรในชนบท การส่งเสริมให้เกษตรกรรวมกลุ่มเพื่อดำเนินธุรกิจในท้องถิ่น การมุ่งชี้แนะให้เกษตรกรช่วยเหลือตนเองเป็นหลัก การให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ โดยสมัครใจ เป็นต้น ข้อความดังกล่าวข้างต้นนี้ กรมส่งเสริมการเกษตรสามารถกระทำได้โดยให้ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนการทำงานและกำหนดกิจกรรมที่เป็นโครงการต่าง ๆ ในหมู่บ้านในระดับจังหวัด ที่เป็นปัญหาและความต้องการของกลุ่มเกษตรกรในหมู่บ้านเป็นหลัก ตลอดจนการประชาสัมพันธ์งานส่งเสริมการเกษตร ให้ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรเข้าใจว่ากรมส่งเสริมการเกษตรกำลังทำอะไรอยู่ มีแผนงานหรือโครงการอะไรบ้างที่ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรควรจะรับรู้และรับทราบ โดยเฉพาะแผนงานหรือโครงการที่อยู่ในพื้นที่ของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรเอง ในรูปของการเสวนาหรือการ

สนทนาวินิจฉัย การพิมพ์เอกสารแนะนำโครงการต่าง ๆ ตลอดจนเอกสารแผนการดำเนินงานของจังหวัด เพื่อให้ผู้นำกลุ่มแม่บ้าน เกษตรกร ได้ศึกษาด้วยตนเอง เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ในการที่จะรับรู้ในวัตถุประสงค์และการดำเนินงานการส่งเสริมการเกษตรของกรมส่งเสริมการเกษตร

2. ความเชื่อถือในตัวเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร การที่จะให้ผู้นำกลุ่มแม่บ้าน เกษตรกร มีความเชื่อถือในตัวเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ในด้านการมีทักษะ ความซื่อสัตย์ และความกระตือรือร้นในการทำงาน อันได้แก่ มีความเป็นกันเอง เป็นแหล่งความรู้ที่เชื่อถือได้ มีความชำนาญในงานที่ปฏิบัติอยู่ ให้คำปรึกษาได้ เมื่อมีปัญหา ข้อเสนอแนะสามารถนำไปปฏิบัติได้ผลสำเร็จ สนับสนุนให้ เข้ารับการฝึกอบรม มีความซื่อสัตย์ วางตัวได้เหมาะสม เป็นผู้ตรงต่อเวลา เยี่ยมเยียนในหมู่บ้านเสมอ สิ่งที่ได้รับปากแล้วมักจะดำเนินการให้เสมอ ข้อความดังกล่าวข้างต้นนี้ กรมส่งเสริมการเกษตร สามารถกระทำได้ โดยการพัฒนาคุณลักษณะส่วนบุคคลในตัวเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ซึ่งสามารถกระทำได้โดยกรมส่งเสริมการเกษตร เปิดโอกาสให้มีการศึกษาต่อโดยอิสระ ในสถาบันการศึกษาที่มีหลักสูตรอยู่ในระดับที่สูงกว่าคุณวุฒิที่ เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ได้รับการศึกษาขั้นสูงสุดก่อน เข้ารับราชการ อาจอยู่ในรูปของการให้ลาศึกษาทั้งในภาคปกติและภาคสมทบ หรือให้ทุนการศึกษาทั้งในประเทศและนอกประเทศ ซึ่งจะเป็นการพัฒนาคุณวุฒิของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรให้สูงขึ้น เพื่อสามารถนำความรู้ ทักษะ ความชำนาญที่ได้จากสถาบันการศึกษานำมาช่วย เหลือหรือพัฒนาด้านการเกษตรต่อไปในอนาคต อีกประการหนึ่งที่สามารถกระทำได้ โดยการฝึกอบรมพัฒนาด้านคุณธรรมและจริยธรรมแก่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรให้เข้าใจและเห็นความสำคัญของปัญหาและความต้องการของเกษตรกร ให้เข้าใจในบทบาทและหน้าที่ของตนเองในฐานะที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล ที่เป็นข้าราชการที่ต้องรับเงินเดือนจากภาษีอากรของประชาชนทั่วประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นเกษตรกร เช่น ในด้านการวางตัวของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรก็ควรให้เหมาะสม ให้เกียรติแก่ผู้นำกลุ่มแม่บ้าน เกษตรกรหรือเกษตรกร ที่เข้ามาปรึกษา พุดคุย เมื่อเข้าไปเยี่ยมเยียนเกษตรกรในหมู่บ้านก็ควรให้ตรงต่อเวลาตามที่ได้นัดหมายไว้ ทั้งการศึกษาและการพัฒนาด้านคุณธรรม จริยธรรม และจิตสำนึก เป็นสิ่งที่กรมส่งเสริมการเกษตรควรให้การสนับสนุนเพิ่มเติมในด้านสวัสดิการต่าง ๆ เช่น ตำรา เอกสารทางวิชาการต่าง ๆ ที่กระจายไปสู่ตัวเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในรูปของห้องสมุดหมู่บ้าน หรือห้องสมุด

ประจำสำนักงานการเกษตรในระดับท้องถิ่น เพื่อให้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ได้ศึกษาหาความรู้ เพื่อพัฒนาตนเอง เพื่อที่จะนำไปสร้างศรัทธาสร้างความเชื่อถือในตัวเองให้บังเกิดแก่ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ซึ่งอาจจะส่งผลการเข้ามามีส่วนร่วมในงานการส่งเสริมการเกษตรด้วย

3. ความต้องการหรือความมุ่งหวังในชีวิต การที่จะทำให้ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีความต้องการ หรือความมุ่งหวังในชีวิต ซึ่งเป็นความมุ่งมาดปรารถนาของบุคคลที่มุ่งหวังว่าจะได้ จะเป็น ซึ่งความรู้สึกรู้สึกที่คิดว่า ตนเองขาดและต้องการที่จะให้เป็นไปตามเป้าหมายที่ตนเองมุ่งมาดปรารถนาแล้ว อันได้แก่ ความสามัคคีและสงบสุขในหมู่บ้าน การเป็นบุคคลที่นับหน้าถือตาในชุมชน การได้รับบริการทางด้านอนามัยและสาธารณสุข การมีหมู่บ้านที่เจริญทัดเทียมหมู่บ้านอื่น ลูกหลานได้เรียนสูงขึ้น รายได้มีมากขึ้น เป็นเกษตรกรตัวอย่าง มีบ้านใหม่ที่สวยงามกว่าเดิมข้อความดังกล่าวข้างต้นนี้ กรมส่งเสริมการเกษตรสามารถกระทำ ได้โดยการจัดประชุมผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เพื่อชี้แจงให้รับรู้ในวัตถุประสงค์นี้และการดำเนินกิจกรรมด้านการส่งเสริมการเกษตรในหมู่บ้านว่า มีโครงการพัฒนาด้านการเกษตรอะไรบ้าง ถ้าหากผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรสามารถชักจูงให้สมาชิกเพื่อนบ้านเกษตรกร ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการตามกิจกรรมของโครงการแล้ว จะมีผลต่อตัวผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร สมาชิกเพื่อนเกษตรกร และหมู่บ้านของตนเองอย่างไรบ้าง อาทิเช่น มีถนนหนทางที่สะดวกต่อการคมนาคมขนส่งพืชผลทางการเกษตรและการติดต่อกับหมู่บ้านอื่น มีรายได้จากการขายผลิตผลมากขึ้น ชื่อเสียงของหมู่บ้านและผู้นำในหมู่บ้านจะได้รับการยกย่อง เป็นต้น ในแง่ของการพัฒนาด้านสาธารณสุขในหมู่บ้านของตนเองที่จะมีผลตอบแทนตามที่ตนเองได้มุ่งมาดปรารถนาที่จะได้ จะเป็นและสิ่งที่ตนเองต้องการให้เป็นไปตามเป้าหมายได้ อีกประการหนึ่งที่กรมส่งเสริมการเกษตรสามารถกระทำ ได้โดยการประกวดหมู่บ้านดีเด่นทางด้านเกษตร (ปัจจุบันมีการประกวดกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรดีเด่น) หรือผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรดีเด่นขึ้น เพื่อเป็นเกียรติประวัติแก่หมู่บ้านและผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ที่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านการเกษตร ในรูปของ โล่ประกาศเกียรติคุณ หรือในรูปของเงินทุน ถ้าอยู่ในรูปของเงินทุนก็สามารถนำมาจัดตั้งกองทุนด้านการเกษตรในหมู่บ้าน เพื่อนำไปพัฒนาด้านการเกษตร เช่น การจัดซื้อที่ดินให้เป็นสมบัติของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร หรือหมู่บ้าน เพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมต่อไป

สรุปข้อเสนอแนะด้านนโยบายของการที่มีส่วนร่วมที่ได้เสนอมาข้างต้น กรมส่งเสริมการเกษตรไม่ควรยึดข้อใดข้อหนึ่งเป็นมาตรฐานในการที่จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมขึ้น แต่ควรวิเคราะห์ทั้ง 3 ข้อ และข้ออื่น ๆ (ในข้อเสนอแนะส่วนที่ 2) ควบคู่ไปพร้อมๆ กัน อย่างไรก็ตามก็ยังมีปัจจัยด้านลักษณะส่วนบุคคล เศรษฐกิจ สังคม และจิตวิทยาอื่น ๆ ที่อาจจะมีผลสำคัญและไม่ได้นำมาศึกษาในครั้งนี้ได้แก่ การได้รับการสนับสนุนจากผู้นำในท้องถิ่น ความรู้ความเข้าใจในงานส่งเสริมการเกษตร ความรู้ความเข้าใจในบทบาทและหน้าที่ของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ความพึงพอใจที่เข้ามามีส่วนร่วมในงานส่งเสริมการเกษตร ความสนใจที่เข้ามามีส่วนร่วมในงานส่งเสริมการเกษตร และผลตอบแทนที่ได้รับจากการเข้ามามีส่วนร่วมในงานส่งเสริมการเกษตร ซึ่งกรมส่งเสริมการเกษตรอาจจะนำมาประกอบการพิจารณาในการดำเนินการให้ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการส่งเสริมการเกษตร ในโอกาสข้างหน้าก็จะช่วยสร้างความก้าวหน้าได้มากยิ่งขึ้น

ส่วนที่ 2 ข้อเสนอแนะต่างๆ ไป สำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการทำงานส่งเสริมการเกษตร เพื่อบังเกิดให้มีการมีส่วนร่วมของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรหรือกลุ่มสตรีอื่น ๆ คือ

1. ในการทำงานส่งเสริมการเกษตร โดยการใช้ประโยชน์จากผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ซึ่งเป็นผู้นำในท้องถิ่น เพื่อให้ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรเป็นตัวแทนในแนวคิดของเกษตรกรทั่ว ๆ ไปอย่างแท้จริงแล้ว ควรมีการจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร โดยแยกออกเป็นกลุ่มกิจกรรมย่อย ๆ ออกไปตามความสนใจของสมาชิก ซึ่งจะต้องยึดหลักโดยการพิจารณาสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม และการนำทรัพยากรในท้องถิ่นที่มีอยู่แล้วนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ โดยไม่ให้มีความแตกต่างในความสนใจของสมาชิกมากนัก จากนั้นให้สมาชิกแต่ละกลุ่มกิจกรรมเลือกตัวแทนเพื่อเป็นผู้นำกลุ่มขึ้นมา โดยมีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร เป็นผู้ให้คำปรึกษาและคำแนะนำเท่านั้นตามข้อสนับสนุนที่นำชัยและสุนิลา (2529:156) ได้กล่าวว่า วิธีการก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องมีการเสริมสร้างการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ ทรัพยากรในท้องถิ่นหมายถึง ทรัพยากรทางกายภาพซึ่งนักพัฒนาจำเป็นต้องแสวงหาทรัพยากรเหล่านั้นมาใช้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น บุคคลที่มีความรู้ในชุมชน บุคคลที่มีลักษณะการเป็นผู้นำหรือผู้ที่มีความสามารถเด่น ๆ แต่แอบแฝงในกลุ่มย่อย ควรจะให้ความสำคัญในการที่จะดึงเข้ามามีบทบาทในการร่วมแสดงความคิดเห็นและร่วมปฏิบัติ

2. เนื่องจากผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาน้อย แต่งานเร็ว ขนาดครอบครัวขนาดใหญ่มีภาระในการเลี้ยงดูบุตร ใช้เวลาในการทำงานบ้านและทำงานด้านการเกษตร ทำให้ไม่มีโอกาสในการแสวงหาวิธีการประกอบอาชีพทางด้านอื่นนอกเหนือจากด้านการเกษตรที่ใช้แรงงาน ฉะนั้นควรมีการฝึกอบรมโดยเพิ่มสาระ ความรู้ ความเข้าใจ แนวความคิด และหลักการส่งเสริมการเกษตรให้แก่ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร โดยอาศัยสื่อทางด้านโสตทัศนอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จะก่อให้เกิดความเข้าใจในระยะสั้น เช่น การใช้สื่อทางด้านวิทยุทัศน์ ภาพยนตร์ ที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ประสบความสำเร็จมาให้ชม เพื่อให้เกิดแนวคิดใหม่ ๆ ที่จะนำไปพัฒนาในหมู่บ้านของตนเองหรือการให้ความช่วยเหลือในอุปกรณ์หรือสื่อต่าง ๆ เช่น เอกสารเผยแพร่ แผ่นพับ ใบปลิวที่มีข้อมูลเกี่ยวกับการประกอบอาชีพทางการเกษตรหรือข้อเสนอแนะ ข้อเสนอแนะตลอดจนเทคนิคต่าง ๆ ในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ควรมีแจกจ่ายให้แก่สมาชิกเกษตรกร โดยอาศัยผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรเป็นสื่อกลางในการติดต่อเพื่อให้เกษตรกรได้รับข่าวสารที่ทันสมัยตลอดเวลา

นอกเหนือจากการใช้สื่อทางด้านโสตทัศนอุปกรณ์แล้วในระหว่างการฝึกอบรม เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร จะต้องอธิบายให้สมาชิกและผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรเข้าใจในหลักการกว้าง ๆ เกี่ยวกับการดำเนินธุรกิจกลุ่ม และการบริหารกลุ่ม โดยให้ความรู้เกี่ยวกับกิจการด้านธุรกิจ การบริหารกลุ่ม การบัญชีและการตลาด ในระหว่างการดำเนินงานของกลุ่ม เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรจะต้องสังเกตดูว่า มีความจำเป็นต้องฝึกอบรมสมาชิกกลุ่มและผู้นำกลุ่มในเรื่องอะไรบ้าง และสอบถามความต้องการการฝึกอบรม (training needs) จากสมาชิกกลุ่มและผู้นำกลุ่ม โดยอาจจะใช้วิธีการสำมะโนปัญหา (Problem census) หรือการประเมินสภาพชนบทแบบเร่งด่วน (Rapid rural appraisal, RRA) ซึ่งเป็นวิธีการศึกษาที่พยายามหาข้อมูลและวิเคราะห์ปัญหาอย่างเป็นระบบโดยใช้เวลาน้อยที่สุด เน้นการใช้ทรัพยากรบุคคลจากหลายสาขา และเน้นการสัมภาษณ์ที่มีลักษณะเป็นวิธีกลาง ๆ เพื่อนำมาวิเคราะห์ถึงความต้องการแล้ว จึงจัดการฝึกอบรมในเรื่องนั้น ๆ ให้ ซึ่งเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรควรจะเน้นหนักในด้านการเพิ่มประสิทธิภาพในด้านการเกษตร โภชนาการ งานบ้านและชุมชน การสหกรณ์ อุตสาหกรรม ในครอบครัวและทักษะในการประกอบธุรกิจขนาดย่อม วิธีการฝึกอบรมควรจะทำทั้งแบบเป็นทาง

การและไม่เป็นทางการ การประชุมกลุ่มทุกครั้งควรแทรกการฝึกอบรมไปพร้อม ๆ กันด้วย เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรจะต้องทำหน้าที่กระตุ้นให้สมาชิกกลุ่ม รู้จักคิด รู้จักพูด รู้จักกระทำ และควรยึดหลักการอบรมให้เกิดการทำงานร่วมกันฉันท์พี่น้องในรูปแบบทำนองเดียวกับลูกเสือชาวบ้านที่ดำเนินการอยู่ และให้ความผูกพันดังกล่าวนั้นออกมาในรูปของการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การซื้อสัตย์และมีระเบียบวินัย

ในส่วนของการศึกษานั้น ควรให้มีการศึกษานอกระบบ เพื่อช่วยให้ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรเกิดการรับรู้ต่อสภาพของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น อันที่จะเป็นประโยชน์ต่อการตัดสินใจในการคัดเลือกกิจกรรมต่าง ๆ และหลักสูตรในการให้การศึกษาควรขึ้นอยู่กับปัญหาและความต้องการของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร โดยให้สอดคล้องกับการปรับปรุงคุณภาพชีวิต การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร การแปรรูปผลิตผลทางการเกษตรและการจัดจำหน่าย

3. แผนการทำงานของการส่งเสริมการเกษตรในระดับจังหวัด ควรให้ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีส่วนร่วมในการวางแผนการทำงาน การหาปัญหา วิธีการแก้ปัญหา กำหนดกิจกรรมที่เป็นโครงการต่าง ๆ และการประเมินผลโครงการร่วมกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร

4. การทำงานในภาคปฏิบัติหรือในพื้นที่ของหน่วยราชการต่าง ๆ ที่รับผิดชอบ ควรมีการประสานงานกัน เพื่อให้ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรและสมาชิกได้เข้าร่วมปฏิบัติงานอย่างเต็มที่ และเต็มใจที่จะให้ความร่วมมือและขั้นตอนการปฏิบัติงาน ควรลดขั้นตอนให้น้อยลง เพื่อความคล่องตัวของการทำงาน ตามตัวอย่างดังนี้คือ การจัดโครงการพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ ที่ต้องการให้ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เข้ามามีส่วนร่วม ควรให้มีกิจกรรมที่มีความผสมผสานกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดจนการผสมผสาน โดยการประสานงานระหว่าง โครงการที่แต่ละหน่วยงาน เข้า ไปส่งเสริม เพื่อให้เป็นไปอย่างมีจังหวะ และสอดคล้องในการเพิ่มประสิทธิภาพและศักยภาพของผู้นำ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ไม่ควรที่จะมุ่งส่งเสริมหรือสนับสนุนกิจกรรมในแต่ละโครงการเฉพาะด้าน ควรให้มีการร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานของรัฐ ตลอดจนการได้รับความร่วมมือเกื้อหนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน (Non-governmental organization) ในการสนับสนุน เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม เพื่อให้กิจกรรมดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ

5. สำหรับวัสดุอุปกรณ์ที่นำมาใช้ในการปฏิบัติงาน ก็ควรให้มีการสนับสนุนให้มากกว่าที่เป็นอยู่และควรที่จะมีเจ้าหน้าที่ได้ติดตามและประเมินผลการใช้

6. ควรให้ความสนใจกลุ่มผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรที่หย่าร้างหรือเป็นหม้ายเพราะกลุ่มผู้นำกลุ่มนี้ถึงแม้จะเป็นส่วนน้อย แต่ก็มีศักยภาพในการเข้าร่วมในกิจกรรมเป็นไปได้สูง ทั้งนี้เพราะสภาพความเป็นอยู่ในครอบครัว ลูกหลานส่วนใหญ่ก็ประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองได้ สามารถที่จะมีเวลาในการทุ่มเทให้กิจกรรมได้มากขึ้น

7. ควรให้ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรจัดตั้งสภาสตรีในระดับหมู่บ้าน หรือมีตำแหน่งเป็นกรรมการในคณะกรรมการหมู่บ้านหรือในสภาตำบล ทั้งนี้เพราะในปัจจุบันผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี จะมีอิทธิพลทางอ้อมในการตัดสินใจของหัวหน้าครอบครัว และการจัดกิจกรรมของชุมชน ตลอดจนเริ่มมีบทบาทและความสัมพันธ์กับนักการเมืองในระดับต่าง ๆ มากขึ้น ดังนั้นรัฐจำเป็นต้องเร่งพัฒนาเรื่องการเมืองในขั้นพื้นฐานให้แก่ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เพื่อให้เข้าใจในระบบการเมืองว่า มีผลกระทบต่อชีวิตประจำวันและเร่งการสร้างแนวความคิดที่ถูกต้องทางการเมือง โดยการทุ่มเททางด้านงบประมาณและการสร้างองค์กรที่เข้มแข็ง โดยการเลือกตั้งตัวแทนผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ประกอบเป็นสภาสตรีในระดับหมู่บ้านหรือเป็นกรรมการในคณะกรรมการหมู่บ้านหรือสภาตำบล ทั้งนี้เพราะ ในการปกครองท้องถิ่นและหน่วยการบริหารงานพัฒนาระดับชาวบ้าน ควรที่จะให้ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรที่เป็นตัวแทนของประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วม และมีบทบาทที่สำคัญต่อการควบคุมการบริหารและควบคุมตัวแทนที่ได้รับเลือกตั้งมาจากประชาชน โดยรัฐจะต้องมอบอำนาจหน้าที่ให้ครบกระบวนการในการดูแลทุกข์สุขของประชาชน โดยมีงบประมาณอุดหนุนมากพอสมควรและมีอำนาจในการอนุมัติดำเนินการแก้ไข ตัดสินใจกิจการของชุมชน ต้องมีแนวคิดปรับเปลี่ยนการบริหารมาจากส่วนกลางมาเป็นการบริหารโดยประชาชนในระดับหมู่บ้าน (decentralization) การวางรากฐานประชาธิปไตยในระดับหมู่บ้าน ย่อมหมายถึง ความมั่นคงของชาติโดยส่วนรวมอย่างแน่นอน

4. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัย เรื่องการมีส่วนร่วมของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในงานส่งเสริมการเกษตรในจังหวัดเชียงใหม่ นั้น เป็นการศึกษาเชิงปริมาณ เนื่องจากมีข้อจำกัดในเรื่องเวลาและงบประมาณ ผลการวิจัยที่ค้นพบจึงเป็นประโยชน์ต่อการบริหารตามแผนพัฒนาสตรีได้บ้าง ผู้วิจัยมีความเห็นว่าสมควรจะได้มีการศึกษาวิจัยในเรื่องนี้เพิ่มเติมในด้านอื่นด้วย เพื่อความสมบูรณ์ของการพัฒนาองค์กรสตรีของกรมส่งเสริมการเกษตร ได้แก่

1. ควรจะมีการศึกษาถึงทัศนคติของผู้นำท้องถิ่นที่มีต่อการจัดตั้งองค์กรสตรีคือ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เพื่อที่จะได้ทราบความคิดเห็นของผู้นำท้องถิ่น ซึ่งจะ เป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงการบริหารงานของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรและการประสานกับองค์กรของกลุ่มต่าง ๆ ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

2. ควรจะศึกษาถึงบทบาทที่เป็นจริงในการเข้ามามีส่วนร่วมในงานส่งเสริมการเกษตรของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เพื่อที่จะได้ทราบว่า การที่กรมส่งเสริมการเกษตรได้กำหนดบทบาทในเรื่องต่าง ๆ ให้ผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรปฏิบัตินั้น ในความเป็นจริงผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรได้ปฏิบัติตามบทบาทได้มากน้อยเพียงใด บทบาทใดบ้างที่ไม่สามารถปฏิบัติหรือ เข้ามามีส่วนร่วมเพราะเหตุใด เพื่อที่กรมส่งเสริมการเกษตรจะได้นำมาปรับปรุงแก้ไขบทบาทการเข้ามามีส่วนร่วมของผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรให้เหมาะสมต่อไป

3. การวิจัยครั้งนี้ อาจจะมีข้อบกพร่องในแง่ของกลุ่มตัวอย่าง แต่ก็ได้พยายามทำดีที่สุดแล้ว เปอร์เซ็นต์ของผู้ที่ส่งแบบสอบถามกลับคืนมายังผู้วิจัย (ร้อยละ 51.45 ของที่ส่งไปทั้งหมด) นั้น ยังต่ำอยู่ แต่ก็ เป็นเรื่องธรรมดาสำหรับประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งมักจะมีปัญหาในเรื่องการสื่อสารคมนาคม

4. การตรวจสอบความเที่ยงตรงของเนื้อหา ได้ทำ โดยการเสนอไปยังผู้เชี่ยวชาญและผู้ปฏิบัติงานด้านส่งเสริมการเกษตร แต่การวิจัยครั้งต่อไป น่าจะมีการตั้ง "คณะกรรมการผู้ตัดสิน" (Panel of judge) เพื่อตรวจสอบความเที่ยงตรงของเนื้อหา